

ΕΘΘΕ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

Εμπειρική Έρευνα και Σχολική Θρησκευτική Αγωγή Empirical Research and School Religious Education

Εμμανουήλ Π. Περσελής* / Emmanuel P. Perselis

* Ομότιμος Καθηγητής Θεωρίας και πράξης της Χριστιανικής Αγωγής, Ε.Κ.Π.Α. epersel@soctheol.uoa.gr / Emeritus Professor of Theory and Practice of Christian Education, N.K.U.A. epersel@soctheol.uoa.gr

Βιβλιογραφική αναφορά / Reference: Περσελής, Ε. Π. (2022). Εμπειρική Έρευνα και Σχολική Θρησκευτική Αγωγή / Empirical Research and School Religious Education. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση/Greek Journal of Religious Education*, 5(1), 9-14. DOI: 10.30457/050120221

Σύνδεσμος/link: <https://doi.org/10.30457/050120221>

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

Εμπειρική Έρευνα και Σχολική Θρησκευτική Αγωγή

Εμμανουήλ Π. Περσελής*

*Ομότιμος Καθηγητής Θεωρίας και πράξης της Χριστιανικής Αγωγής, Ε.Κ.Π.Α.
epersel@soctheol.uoa.gr

Empirical Research and School Religious Education

Emmanuel P. Perselis*

*Emeritus Professor of Theory and Practice of Christian Education, N.K.U.A.
epersel@soctheol.uoa.gr

Στην Ελλάδα είναι πολύ συνηθισμένο να συζητούμε για θέματα παιδείας με άκρως θεωρητικό και αφηρημένο τρόπο, χωρίς να ενδιαφερόμαστε για το πώς –σε τελευταία ανάλυση– η θεωρητική αυτή συζήτηση μπορεί να μετουσιωθεί σε γόνιμη και αποτελεσματική πράξη. Εάν αυτή η διαπίστωση είναι ορθή για τον ευρύτερο χώρο της εκπαιδευτικής πολιτικής, πολύ περισσότερο φαίνεται να ισχύει στον ελληνικό θρησκευτικό/θεολογικό χώρο. Δεν εκπλήσσει, δηλαδή, το γεγονός ότι στον ελληνικό χώρο κάθε απόπειρα να συζητηθούν ορισμένα θέματα –που αφορούν τη χριστιανική θρησκευτική αγωγή και τα προβλήματα που αυτή αντιμετωπίζει σε σχέση με τη σχολική εκπαιδευτική διαδικασία– όχι μόνο θεωρητικά αλλά και πρακτικά, είναι σχεδόν βέβαιο ότι αντιμετωπίζεται με μεγάλη ή μικρή δόση καχυποψίας και σκεπτικισμού. Η καχυποψία και ο σκεπτικισμός ποικίλλει ανάλογα με τον βαθμό απαίτησης για ανάληψη πρωτοβουλιών πρακτικής δράσης και εφαρμογής. Απαίτηση, που στηρίζεται

In Greece it is very common to discuss education issues in a highly theoretical and abstract way, without being interested in how –in the end of the day– this theoretical discussion can be transformed into a fruitful and effective practice. If this statement stands for the wider field of educational policy, it seems to stand even more in the Greek religious / theological field. It is not surprising the fact that in Greece any attempt to discuss certain issues –concerning the Christian Religious Education and the problems it faces in relation to the school educational process– not only theoretically but also practically, is almost certain to be addressed. with a large or small dose of suspicion and skepticism. Suspicion and skepticism vary depending on the degree of demand for practical action and implementation initiatives; a requirement based not on endless theoretical discussions and abstract generalisations, but on the systematic analysis and interpretation of mainly empirical data.

όχι σε ατέρμονες θεωρητικές συζητήσεις και αφηρημένες γενικεύσεις, αλλά στη συστηματική ανάλυση και την ερμηνεία εμπειρικών κυρίως δεδομένων.

Η καχυποψία και ο σκεπτικισμός μπορεί να είναι μεγάλος, όταν η ανάλυση και η συζήτηση των διαφόρων θεμάτων της σχολικής χριστιανικής θρησκευτικής αγωγής γίνεται με βάση εμπειρικά δεδομένα, που δε φαίνεται να υποστηρίζουν ανεπιφύλακτα κρατούσες θέσεις και απόψεις. Στην αντίθετη ασφαλώς περίπτωση, όταν δηλαδή τα εμπειρικά δεδομένα επιβεβαιώνουν κρατούσες θέσεις, αντιλήψεις και πρακτικές, τότε είναι φυσικό να μετριάζεται η τυχόν καχυποψία και ο σκεπτικισμός.

Η εξήγηση αυτής της κατάστασης πιθανώς να οφείλεται στην απροθυμία που ενίοτε παρατηρείται μεταξύ ορισμένων εκπροσώπων του ελληνικού θρησκευτικού/θεολογικού χώρου, να γεφυρώσουν το χάσμα που επικρατεί μεταξύ θρησκευτικής/θεολογικής θεωρίας και πράξης. Θεωρείται, δηλαδή, ως απόλυτα δεδομένο το γεγονός ότι η θρησκευτική/θεολογική θεωρία είναι μια ανώτερη ποιοτικά πνευματική ενασχόληση και άρα μόνο με καθαρά φιλοσοφικές και θεολογικές κατηγορίες σκέψης και έννοιες μπορεί να συλληφθεί, να διατυπωθεί και να ολοκληρωθεί. Αντιθέτως, η θρησκευτική/θεολογική πράξη τις περισσότερες φορές εκλαμβάνεται από ορισμένους εκπροσώπους του θρησκευτικού/θεολογικού χώρου ως δευτερεύουσα πνευματική ενασχόληση που αρμόζει περισσότερο σ' εκείνους και εκείνες οι οποίοι εντάχθηκαν να υπηρετούν εκκλησιαστικές ή/και σχολικές καθητητικές και ποιμαντικές ανάγκες. Στη λογική αυτή υπολανθάνει

Suspicion and skepticism can be great when the analysis and discussion of the various issues of school Christian Religious Education is based on empirical data, which does not seem to unreservedly support positions and views. In the opposite case, of course, when the empirical data confirms prevailing positions, perceptions and practices, then it is natural to mitigate any suspicion and skepticism.

The explanation for this situation is probably due to the reluctance that is sometimes observed among some representatives of the Greek religious / theological field, to bridge the gap that prevails between religious / theological theory and practice. In other words, the fact that religious / theological theory is a higher quality spiritual activity is considered as a given, and therefore only with purely philosophical and theological categories of thought and concepts can it be conceived, formulated and completed. On the contrary, the religious / theological action is most often perceived by some representatives of the religious / theological field as a secondary spiritual activity that is more appropriate for those who have joined to serve ecclesiastical and / or school catechism and pastoral needs. In this logic lurks a notion of slavish submission and absolute dependence of practice on theory. A perception, where the representatives of the practice are quasi-obliged to transmit –in the space in

μια αντίληψη δουλικής υποταγής και απόλυτης εξάρτησης της πράξης από τη θεωρία. Μιας αντίληψης, όπου οι εκπρόσωποι της πράξης είναι οιονεί υποχρεωμένοι να μεταδίδουν –στον χώρο στον οποίο εντάχθηκαν να υπηρετήσουν– τα αξιώματα και τις έννοιες, κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που εκφέρονται και διατυπώνονται από τους εκάστοτε εκπροσώπους της θρησκευτικής/θεολογικής θεωρίας.

Στην περίπτωση αυτή ασφαλώς παραβλέπεται το γεγονός ότι η θρησκευτική/θεολογική θεωρία και η πράξη αποτελούν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος. Όπου, όμως, τόσο η θεωρία όσο και η πράξη διατηρούν ένα σημαντικό βαθμό αυτοτέλειας και ελευθερίας. Ο απαραίτητος αυτός βαθμός ανεξαρτησίας και ελευθερίας, που πρέπει και οφείλει να υπάρχει μεταξύ θρησκευτικής/θεολογικής θεωρίας και πράξης, βοηθάει, ώστε με νηφαλιότητα να καθορίζονται οι αρχές, τα κριτήρια, οι προτεραιότητες και τα επίπεδα δράσης της θρησκευτικής/θεολογικής πρακτικής ενασχόλησης και λειτουργίας γενικά.

Τα αποτελέσματα της θρησκευτικής/θεολογικής θεωρητικής ενασχόλησης ασφαλώς πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τους εκπροσώπους της πράξης. Επίσης, οι ανάγκες που παρουσιάζονται κατά την άσκηση του πρακτικού έργου πρέπει να αποτελούν πηγή πληροφόρησης και έμπνευσης για θεωρητική έρευνα και ανάλυση. Η ευθύνη, όμως, του καθορισμού των αρχών, των κριτηρίων, των μέσων, των τρόπων και των μεθόδων του θρησκευτικού/θεολογικού πρακτικού έργου εναπόκειται σε όσους και όσες επέλεξαν συνειδητά και χωρίς σκοπιμότητες να υπηρετήσουν αυτό το έργο. Και αυτό, για να διασφαλιστεί η

which they joined to serve– the positions and the concepts, in the exact same way that they are uttered and formulated by the respective representatives of the religious / theological theory.

In this case, of course, the fact that religious / theological theory and practice are two sides of the same coin is overlooked; where, however, both theory and practice retain a significant degree of autonomy and freedom. This necessary degree of independence and freedom, which must exist between religious / theological theory and practice, helps to soberly determine the principles, criteria, priorities and levels of action of religious / theological practice and practice in general.

The results of the religious / theological theoretical engagement must of course be taken into account by the representatives of the practice. Also, the needs presented during the practical work should be a source of information and inspiration for theoretical research and analysis. However, the responsibility for determining the principles, criteria, means and methods of religious / theological practical work rests with those who have consciously and unintentionally chosen to serve this work. And this, to ensure the credibility, the effectiveness and the urgent and immediate needs faced by the religious / theological practical work.

αξιοπιστία, η αποτελεσματικότητα και οι επείγουσες και άμεσες ανάγκες που αντιμετωπίζει το θρησκευτικό/θεολογικό πρακτικό έργο.

Με άλλα λόγια, οι ασχολούμενοι με τη θρησκευτική/θεολογική πράξη είναι απαραίτητο να βασιστούν σε αρχές και προϋποθέσεις, που οπωσδήποτε πρέπει και οφείλουν να στηρίζονται σε μια ισχυρή και ολοκληρωμένη, κατά το δυνατόν, θεωρητική βάση. Το έργο αυτό δεν είναι καθόλου εύκολο, όταν μάλιστα τα θέματα που άπτονται της πράξης είναι συνήθως άμεσα, τρέχοντα και επίκαιρα και οπωσδήποτε επικαλύπτονται με θέματα που ανήκουν σε άλλους γνωστικούς και εμπειρικούς χώρους (εκπαίδευση, παιδαγωγική, μορφωτική ψυχολογία, κοινωνιολογία κ.λπ.).

Με αυτές τις προϋποθέσεις δεν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι οι δύο διαστάσεις της θρησκευτικής/θεολογικής ενασχόλησης και λειτουργίας, η θεωρία δηλαδή και η πράξη, είναι αλληλοαποκλειόμενες ή πολύ περισσότερο αλληλομαχόμενες διαδικασίες. Εκείνο που πρέπει να συνειδητοποιηθεί από τη συντριπτική πλειοψηφία των εκπροσώπων του θρησκευτικού/θεολογικού χώρου στη χώρα μας είναι ότι οποιαδήποτε προσπάθεια και αν επιχειρηθεί για τη βελτίωση των μεθόδων και τρόπων διδασκαλίας της σχολικής χριστιανικής θρησκευτικής αγωγής δεν μπορεί να γίνει χωρίς τον καθορισμό κριτηρίων κατάλληλων για μια σύγχρονη θεωρία του θρησκευτικού/θεολογικού παιδαγωγικού έργου. Η θεωρία αυτή θα αποτύχει ν' ανταποκριθεί στις απαιτήσεις και τις προσδοκίες των καιρών αν παραλείψει, μεταξύ των άλλων, να λάβει υπόψη της και να συμβουλευτεί ερευνητικά εμπειρικά δεδομένα, η συλλογή, η

In other words, those involved in religious / theological practice need to be based on principles and conditions, which must be based on a strong and complete, as theoretical basis as possible. This task is not easy at all, when in fact the issues related to the practice are usually immediate, current and definitely overlap with issues belonging to other cognitive and empirical areas (education, pedagogy, educational psychology, sociology, etc.).

Under these conditions, it cannot be argued that the two dimensions of religious / theological engagement and practice, that is, theory and practice, are mutually exclusive or much more interdependent processes. What should be realised by the vast majority of the representatives of the religious / theological field in Greece is that any effort made to improve the methods and ways of teaching Christian Religious Education cannot be done without defining appropriate criteria for a modern theory of religious / theological pedagogical work. This theory will fail to meet the demands and expectations of the times if it fails, inter alia, to consider and consult research empirical data, the collection, analysis and interpretation of which is based on modern scientific requirements of philosophy of education, pedagogical psychology, sociology, theology, etc.

ανάλυση και η ερμηνεία των οποίων βασίζεται σε σύγχρονες επιστημονικές απαιτήσεις της φιλοσοφίας της παιδείας, της παιδαγωγικής ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της θεολογίας κ.λπ.

Αποτελεί τιμή για μένα να προλογίσω το παρόν τεύχος του περιοδικού ΕΛΘΕ/ GJRE που περιλαμβάνει άρθρα ανάλυσης και ερμηνείας εμπειρικών ερευνητικών δεδομένων. Και τούτο για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι ότι η θεματολογία των άρθρων αναφέρεται σε ενδιαφέρουσες διαστάσεις της σχολικής εκπαιδευτικής διαδικασίας που αφορά το μάθημα των Θρησκευτικών. Ταυτόχρονα οι προτάσεις που διατυπώνονται από τους συγγραφείς των άρθρων επιβεβαιώνουν τη σημασία που έχει η εμπειρική έρευνα στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας της σχολικής χριστιανικής θρησκευτικής αγωγής.

Ο δεύτερος λόγος τιμής, για την πρόσκληση των συντελεστών του περιοδικού να προλογίσω το παρόν τεύχος, οφείλεται στη δικαίωση που αισθάνομαι, επειδή ήδη από τη δεκαετία του 1980 διέκρινα τη σημασία που έχει η εμπειρική έρευνα για τη σχολική χριστιανική θρησκευτική αγωγή και κυριολεκτικά τόλμησα να πραγματοποιήσω έρευνα μεγάλης κλίμακας, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, τα αποτελέσματα της οποίας καταγράφονται στη διδακτορική διατριβή μου (Emmanuel P. Perselis, *A study of Religious Education in contemporary Greece and the attitudes towards Christian Orthodox Religion of Greek pupils aged 12-15 years*. University of Lancaster, United Kingdom, 1987).

Είμαι σίγουρος ότι οι νέοι εκπαιδευτικοί, που διδάσκουν το μάθημα των Θρησκευτικών στα σχολεία και επιθυμούν σταθερά να βελτιώνονται

It is an honour for me to preface this issue of the journal ΕΛΘΕ / GJRE which includes articles analysing and interpreting empirical research data. And this for two main reasons. The first reason is that the subject matter of the articles refers to interesting dimensions of the school educational process concerning the subject of Religious Education. At the same time, the suggestions made by the authors of the articles confirm the importance of empirical research in improving the effectiveness of school-based Christian Religious Education.

The second reason for inviting the journal's contributors to preface this issue is due to the justification I feel, because since the 1980s, I have recognised the importance of empirical research on school Christian Religious Education and have literally dared to attempt large-scale research, for the first time in Greece, the results of which are recorded in my PhD dissertation (Emmanuel P. Perselis, *A study of Religious Education in contemporary Greece and the attitudes towards Christian Orthodox Religion of Greek pupils aged 12-15 years*. University of Lancaster, United Kingdom, 1987).

I am sure that the young educators, who teach the subject of Religion Education in schools and constantly want to improve in the course of their

στην πορεία της εκπαιδευτικής τους δραστηριότητας, έχουν πλέον πειστεί για τη σημασία των εμπειρικών ερευνών (μεγάλης ή μικρής κλίμακας) και γι' αυτό θα μελετήσουν τα άρθρα του παρόντος τεύχους του περιοδικού με πνεύμα μαθητείας αλλά και γόνιμης κριτικής. Ελπίζω επίσης ότι οι προτάσεις των αρθρογράφων του παρόντος τεύχους δεν θα διαλάθουν της προσοχής των επιτελικών φορέων των επιφορτισμένων για την αναβάθμιση και τη βελτίωση της ποιότητας του μαθήματος των Θρησκευτικών στον τόπο μας.

educational activity, are now convinced of the importance of empirical research (large or small scale) and therefore will study the articles of the present issue of the journal with a spirit of apprenticeship but also fruitful criticism. I also hope that the proposals of the columnists of this issue will not be distracted by the attention of the executive bodies in charge of upgrading and improving the quality of the Religious Education in our country.

Βιβλιογραφία / References

- Ausubel, D. P. (1953). The Nature of Educational Research. *Educational Theory*, 3, 314-320. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.1953.tb01065.x>
- Βασιλόπουλος, Χ. Κ. (1988). *Ο Μαθητής ως κριτήριο του περιεχομένου του μαθήματος των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Ericson, D. P., & Ellett, F. S. (1982). Interpretation, Understanding, and Educational Research. *Teachers College Record*, 83(4), 497-513. <https://doi.org/10.1177/016146818208300403>
- Hernandez, N., & Descamps, J. A. (1982). Religion and Education. Στο H. E. Mitzel et.al. (Επιμ.), *Encyclopedia of Educational Research V. 4 (5th ed.)* (σσ. 1601-1613). London: Collier Macmillan.
- Lovell, K., & Lawson, K. S. (1970). *Understanding Research in Education*. London: London University Press.
- Μωραΐτης, Δ. Ν. (1931). *Συμβολαί εις την έρευναν της θρησκευτικής ζωής των νέων μας*. Εν Αθήναις: Τύποις Φοίνικος.
- Μωραΐτης, Δ. Ν. (1935). *Θρησκευτική και Ηθική Αγωγή*. Εν Αθήναις: Τύποις Φοίνικος.
- Μωραΐτης, Δ. Ν. (1936). *Έρευναι επί της θρησκευτικότητας των μαθητών*. Εν Αθήναις.
- Peatling, J. (1978). Research and Religious Education. *Religious Education*, 73(5-S), 101-125.
- Περσελής, Ε. Π. (1994). *Χριστιανική αγωγή και σύγχρονος κόσμος. Θέματα θεωρίας και πράξης της χριστιανικής αγωγής*. Αθήνα: Αρμός.
- Περσελής, Ε. Π. (1998). *Σχολική θρησκευτική αγωγή. Μελετήματα*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Rudge, L. (2007). *Using Research in Religious Education to Develop Reflective Practice. A pack to support tutors new to RE initial teacher training*. RE-Net Canterbury Christ Church University Canterbury, Kent, UK.
- Schweitzer, F., & Boschki, R. (Επιμ.). (2018). *Researching Religious Education. Classroom Processes and Outcomes*. Münster - New York: Waxmann.